

Dezelfde overtuiging had ook de vernieuwingsgezinde Maatschappij tot nut van 't algemeen, die haar leden aanspoorde brochures te schrijven voor de gewone man ter bevordering van godsvrucht, christelijke deugdzaamheid en gezelligheid, om zo een evenwicht te vinden tussen godsdienst en maatschappij. De wetende mens had de taak de onwetende te behoeden voor dwaling, omdat dit essentieel was voor een gelukkige samenleving.

De Quay, die in 1994 en 1995 deel uitmaakte van de onderzoeksgroep IJkpunt 1800, meende dat dit juist in zo'n periode van maatschappelijke en politieke omwentelingen en toenemende secularisatie een interessant beeld zou kunnen opleveren. Dat is volkomen terecht gebleken. Het boek is zeer overzichtelijk geschreven en onderverdeeld in veel subhoofdstukken — misschien de notaris in hem? — waarin de discussies en de invloeden op de denkwijze van de deelnemers aan de prijsvragen uitgebreid aan de orde komen. Ook de Europese context komt duidelijk naar voren: de Nederlandse christen-wijsgeren lieten zich graag door Europese filosofen inspireren, maar ze lieten zich toch vooral leiden door hun eigen protestantse levensbeschouwing.

Rose Marie Schenkels

NIEUWSTE GESCHIEDENIS

M. de Vroede, *Meesters en meesteressen. Een sociale geschiedenis van de leerkrachten lager onderwijs in België, I, Het Ancien Régime* (Symbolae. Facultatis litterarum Lovaniensis. Series B XIV; Leuven: Universitaire pers Leuven, 1999, 288 blz., Bf 1.200, ISBN 90 6186 999 4).

Als De Vroedes studie iets duidelijk maakt, dan is het wel dat de Belgische leerkrachten in het *Ancien Régime* een heterogene groep vormden. Al was lager onderwijs tegen het einde van de achttiende eeuw zowel in de steden als ook op het platteland een algemeen voorkomend fenomeen, tussen de mannen en de vrouwen voor de klas bestonden grote verschillen. In de steden valt een bonte mengeling waar te nemen van legale en illegale schoolmeesters, van kostschoolhouders en huisleraren, van diverse soorten religieuze- en lekenmeesteressen. Tegen mijn verwachting in telde de beroepsgroep veel meer vrouwen dan mannen (een verhouding van 5:1 lijkt niet uitzonderlijk te zijn geweest), wat kwam door het grote aantal zogenaamde werkmeesteressen, vrouwen die meisjes een handwerk leerden — kantklossen bijvoorbeeld. Op het platteland waren meesteressen veel zeldzamer, al kwam schoolhouden door vrouwelijke religieuzen en lekenvrouwen er wel voor. Onder de mannen die hier het beroep uitoefenden, zijn zowel seculiere priesters als lekenmeesters aan te treffen.

Om van zo'n diffuse beroepsgroep een sociale geschiedenis te schrijven, moet een auteur feilloos de weg weten in het verleden van het onderwijs. Maurits de Vroede is zo iemand. Als nestor in het internationale veld van onderwijshistorici beschikt hij over een fenomenale kennis en een groot inzicht met betrekking tot het onderwerp. De positie van leerkrachten vormt slechts één van zijn aandachtspunten. Eerder al publiceerde hij samen met anderen een boek over onderwijsgeevenden in de twintigste eeuw¹. Met *Meesters en meesteressen* gaat hij verder terug in de tijd. Naast het hier besproken eerste deel waarin de achttiende eeuw centraal staat, verscheen inmiddels een tweede dat de Franse tijd behandelt²; een derde deel over de negentiende eeuw is in voorbereiding.

De gegevens voor deel I ontleende De Vroede aan talrijke, veelal regionale studies en aan gedrukte bronnen. Ook verrichtte hij aanvullend archiefonderzoek, met name naar centrale

regeringsorganen en kerkelijke instanties. Aan de hand hiervan brengt hij in kaart, aan welke voorwaarden leerkrachten moesten voldoen, hoe hun taken eruit zagen, wat ze verdienden, en welke maatschappelijke status aan het beroep verbonden was. Hij besluit zijn studie met een comparatief hoofdstuk waarin zijn uitkomsten worden vergeleken met die van andere West-Europese landen, met name Engeland, Frankrijk, de Duitse vorstendommen en de Republiek.

Het beeld dat uit De Vroedes boek naar voren komt, wijkt nauwelijks af van dat uit de omringende landen. Ook in het latere België viel er op het platteland van schoolhouden alleen niet te leven, reden waarom het beroep veelal als een bijbaantje werd beschouwd. Al waren de mogelijkheden in de steden groter, veel leerkrachten konden hier evenmin rondkomen zonder aanvullende activiteiten, zoals die van koster of organist. Over de plaats van leerkrachten in de sociale piramide valt daarom in zijn algemeenheid nauwelijks iets te zeggen. Zelfs de uitspraak dat schoolmeesters ergens halverwege zaten maar dichterbij de basis dan bij de top, nuanceert De Vroede nog. Hij haalt voorbeelden aan van leerkrachten die gegeven hun nalatenschap tot de notabelen hebben behoord, maar voert ook straatarme schoolmeesters ten tonele.

Aan generalisaties over het sociale prestige van het beroep waagt De Vroede zich evenmin. Weliswaar onderscheidden schoolmeesters zich van andere qua sociale stratificatie vergelijkbare groepen omdat ze niet met hun handen werkten en 'geletterd' waren, als professionals werden ze vanwege hun lage kennisniveau en het ontbreken van een specifieke opleiding nergens beschouwd. Dat ze met handen en voeten gebonden waren aan hun opdrachtgevers — ouders dan wel kerkelijke instanties of het plaatselijk bestuur —, maakte hun prestige er niet groter op. Toch zijn er ook signalen waaruit enige maatschappelijke waardering afgeleid kan worden, met name in kringen van de clerus. Daar zag men, in de contrareformatische traditie, de school als een belangrijk instrument voor de godsdienstig-morele vorming. Professionele kennis was hiervoor echter niet nodig. Pas na de Revolutie, toen nieuwe opvattingen over elementair onderwijs als middel tot verhoging van het algemeen welzijn ingang vonden, werden aan de uitoefening van het beroep gaandeweg specifieke kwalificaties verbonden die een statusverhoging althans in principe mogelijk maakten.

De Vroedes boek is een schoolvoorbeeld van een grondige historische studie. De index bevat ruw geteld een kleine duizend plaatsnamen, elk hoofdstuk telt tussen de 150 en 300 noten waarin een schat aan literatuur en aanvullende informatie te vinden is, de bijlagen bevatten gedetailleerde informatie over inkomsten, dienstjaren en nevenfuncties van achttiende-eeuwse schoolmeesters. Naast een haast fabelachtige kennis, vormen relativering en nuancering zijn voornaamste instrumenten. Vrijwel ieder voorbeeld dat hij geeft, wordt door een tegenvoorbeeld afgezwakt of zelfs ontkracht. Tot brede streken laat hij zich niet verleiden, laat staan dat hij een al dan niet sociaal-wetenschappelijk geïnspireerde theorie zou gebruiken om zijn gegevens in te kaderen. Ook bevat het boek geen concluderend hoofdstuk dat de uitkomsten van een interpretatie voorziet; het staat de lezer vrij zijn of haar eigen gevolgtrekkingen te maken. Met alle respect voor deze benadering van het verleden, vind ik het toch jammer dat De Vroede zijn lezers zo'n interpretatief kader heeft onthouden. Wat mij betreft had hij zich wel wat minder voorzichtig mogen opstellen.

Mineke van Essen

1 M. Depaep, M. de Vroede, F. Simon, *Geen trede meer om op te staan. De maatschappelijke positie van onderwijzers en onderwijzeressen tijdens de voorbije eeuw* (Kapellen, 1993).

2 M. de Vroede, *Meesters en meesteressen. Een sociale geschiedenis van de leerkrachten lager onderwijs in België*, II, *De Franse tijd* (Leuven, 2001).

T. Bosch, *Om de macht over het water. De nationale waterstaatsdienst tussen staat en samenleving 1798-1849* (Dissertatie technische universiteit Eindhoven 2000; Zaltbommel: Europese Bibliotheek, 2000, 247 blz., f69,-, ISBN 90 288 1542 2).

In 1998 verscheen onder redactie van A. Bosch en W. van der Ham, *Twee eeuwen rijkswaterstaat, 1798-1998*, het gedenboek van Rijkswaterstaat. Dat was weliswaar gebaseerd op gedegen wetenschappelijk werk, maar vooral gericht op een niet-wetenschappelijk publiek. De onderliggende onderzoeksrapporten zouden later apart gepubliceerd worden. Inmiddels is het zover. Toon Bosch heeft de eerste helft van de negentiende eeuw voor zijn rekening genomen in een opnieuw prachtig uitgevoerd boek.

Ook in *Om de macht over het water* gaat het niet in de eerste plaats om de waterstaat zelf, maar om de waterstaatsdienst. Het eerste woord van de titel van het boek moet dan ook met nadruk uitgesproken worden: het boek gaat niet over de macht over het water, maar over de strijd tussen allerlei organisaties om de macht over het water.

Bosch heeft zijn periode in tweeën geknipt: 1798-1813 en 1813-1849. Het eindjaar is bepaald door de reorganisatie van de nationale waterstaatsdienst na de grondwetsherziening van 1848. Voor beide periodes hanteert Bosch dezelfde opbouw: eerst een hoofdstuk over het waterstaatsbestuur, dan een over de waterstaatsdienst en vervolgens een over de activiteiten van die dienst. Deze zes kernhoofdstukken worden voorafgegaan door een inleiding over de onderzoeksvragen en de traditie waarin het onderzoek verricht is en een hoofdstuk over de waterstaat in de periode tot 1795. In een afsluitend hoofdstuk maakt Bosch de balans van zijn onderzoek op.

De eerste helft van de negentiende eeuw is een uitermate interessante periode voor de institutionele waterstaatsgeschiedenis. Het is inmiddels algemeen bekend dat 'rijkswaterstaat' in deze periode een wat onzekere organisatie geweest is. De concurrentiestrijd met provincies en waterschappen, die traditioneel de zorg voor de waterstaat hadden, was hevig. Bovendien moest de nationale waterstaatsdienst ook op rijksniveau een plek zien te veroveren, en vooral een minister met financiële armsgang. Pas met de droogmaking van de Haarlemmermeer rond 1850 verkreeg Rijkswaterstaat een stevige positie en het bijbehorende prestige.

Indicatief voor Bosch' belangrijkste thema, de wisselende balans tussen centralisatie en decentralisatie van het beheer van de waterstaat, zijn vooral hoofdstuk 2 over het waterstaatsbestuur en hoofdstuk 3 over de organisatie van de waterstaatsdienst in de Bataafs-Franse tijd. Dit is ongetwijfeld interessante kost voor specialisten in de institutionele geschiedenis van deze periode. Bosch beschrijft nauwgezet alle opeenvolgende plannen om te komen tot veranderingen in het waterstaatsbestuur, wie daar verantwoordelijk voor waren en wat er uiteindelijk van terecht gekomen is. Helaas heeft hij daarbij weinig aandacht voor de verklaring van de beschreven feiten. In *Het lege land* (1987) heeft Van der Woud, die gek genoeg pas in hoofdstuk vier voor het eerst door Bosch genoemd wordt, prachtig beschreven hoe belangrijk de overheidsfinanciën geweest zijn voor de uitkomst van de door het rijk gemaakte kosten-batenanalyses van een eventuele centralisatie van de waterstaat. In zijn conclusies geeft Bosch weliswaar aan dat zowel de 'binnenlandse politieke verhoudingen' als 'de financiële armsgang van de overheid' van belang geweest zijn, maar aan het eerste besteedt hij verspreid over beide hoofdstukken ruim veertig pagina's, aan het laatste maar twee. Ook de onderbouwing van dit gedeelte van zijn verhaal is minder vertrouwenwekkend dan de rest van het hoofdstuk. Voor een buitenstaander is bijvoorbeeld noot 168 (229) curieus: 'De percentages [de aandelen van de verschillende beleidsvelden in de totale rijksuitgaven aan waterstaat] zijn afgeleid van de door A. van Heezik opgestelde diagrammen in: A. Bosch, W. van der Ham, *Twee eeuwen rijkswaterstaat* (Zaltbommel, 1998) 342'. Waarom zijn niet gewoon de cijfers gebruikt die Van Heezik, toch